
Розділ 1**ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА****Н. М. ОНИЩЕНКО****СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД
ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ СУЧАСНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Сучасна юридична наука взагалі та теорія держави і права зокрема використовують потужний усталений категоріальний апарат. Втім, необхідно враховувати, що в юридичній науці існує постійна потреба, з одного боку, розробки існуючих терміно-понять, з другого – заснування нових правових категорій та теоретичних конструкцій. У статті увага зосереджена на одній з них – соціально-правовому досвіді як об'єкті вивчення сучасної юриспруденції.

Ключові слова: соціальна регуляція, соціальні норми, юридична практика, право, мораль.

Современная юридическая наука вообще и теория государства и права в частности используют мощный устоявшийся категориальный аппарат. Впрочем, необходимо учитывать, что в юридической науке существует постоянная потребность, с одной стороны, разработки существующих терминов-понятий, из другого основания новых правовых категорий и теоретических конструкций. В статье внимание сосредоточено на одной из них – социально-правовом опыте как объекте изучения современной юриспруденции.

Ключевые слова: социальная регуляция, социальные нормы, юридическая практика, право, мораль.

Modern legal science in general and theory of the state and right, in particular, use a powerful withstand category vehicle. However, it is necessary to take into account that there is a permanent necessity in legal science, from one side, developments of existent termino-concepts, from other foundation of new legal categories and theoretical constructions. In the offered article attention is concentrated on one of them – social-legal experience as object of study of modern jurisprudence.

Key words: social adjusting, social norms, legal practice, right, moral.

Не зважаючи на величезне значення категорії «соціально-правовий досвід», слід зазначити, що вона не стала предметом ретельного вивчення у вітчизняній юридичній науці. Хоча в цьому існує нагальна потреба, що і буде аргументовано

© ОНИЩЕНКО Наталія Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, член-кореспондент НАПрН України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

далі. Втім, слід зауважити, що Західна правова традиція дещо більше уваги приділяла цьому питанню, наприклад, у контексті вивчення дії прецедентного права¹.

Щодо формату вітчизняної юридичної науки, то основна увага тут зосереджувалася на «соціально-правовому досвіді», у вузькому значенні – як складовій структури юридичної практики (загальноновизнано, що юридична практика складається з власне юридичної діяльності та соціально-правового досвіду).

Щодо аналізу соціально-правового досвіду у широкому значенні або розумінні, то у вітчизняному правовому полі існують тільки поодинокі напрацювання із зазначеної проблематики. Отже, спробуємо визначитися принаймні з одним аспектом заявленого розгляду.

Зазначимо, що елементами соціально-правового досвіду є повторювані протягом багаторічної практики приписи загального характеру. Не викликає сумніву нагальна потреба аналізу окремих процедурних аспектів дії соціальних норм, що демонструють співвідношення, рольове «навантаження» соціальних норм на певних етапах просторово-часового розвитку, їх взаємовплив, «взаємопосилення», взаємообґрунтування спільного існування у просторі та часі. Крім того, слід враховувати демонстрацію того, що за певних умов занепад однієї групи соціальних норм може викликати і викликає дисфункції розвитку іншої групи. Мова йде про моральні та правові норми в сучасному суспільстві. Виявлення взаємозв'язку та специфіки всіх видів соціальних норм є важливим для з'ясування їхньої соціальної цінності в контексті вивчення соціально-правового досвіду.

За всієї своєї відносної самостійності право, як і інші види соціальних норм, здійснює свої регулятивні функції не відособлено, а в єдиному комплексі й тісній взаємодії з іншими соціальними регуляторами.

Соціальні функції моралі, звичаїв, традицій значною мірою ідентичні функціям права. Різниця полягає в соціальній значущості суспільних явищ, що регулюються мораллю, традиціями і правом. Інакше кажучи, у механізмі соціального регулювання спостерігається своєрідний розподіл ролей між правом, мораллю, звичаями, традиціями у виконанні одного й того самого завдання – впорядкування суспільних відносин.

Соціальне призначення права та інших соціальних норм виявляється в їхньому функціональному призначенні – регулятивному, охоронному, економічному, політико-ідеологічному, виховному тощо².

Системна цілісність усіх соціальних норм забезпечує соціальне регулювання, але є принципова відмінність, специфіка кожного виду щодо потенції – регулюючих властивостей.

Усі соціальні регулятори (право, мораль, релігія) – нормативні, і всі соціальні норми мають свої специфічні санкції. Специфіка яких обумовлена об'єктивною природою й особливостями цих різних видів.

Наявність зв'язків між різними компонентами в суспільстві є необхідним способом існування як людей, так і їхніх об'єднань і суспільства в цілому. Оскільки виробнича, політична, виховна діяльність людини та об'єднань можлива лише у спілкуванні з іншими людьми і іншими компонентами суспільства.

Значна частина суспільних відносин характеризується суперечливими інтересами їхніх учасників. Одним із основних способів узгодження суперечливих інтересів суб'єктів суспільних відносин є нормативне регулювання. Суспільство, держава, окремі соціальні прошарки розробляють правила, які передбачають

варіанти поведінки в тому чи іншому випадку, ситуації. Для того щоб досягти поставленої мети і в той же час не порушити прав та інтересів інших людей і їхніх об'єднань. Слід зберегти певний розумний баланс різних соціальних регуляторів певного суспільства. Проте це можливо лише за умови вивчення соціально-правового досвіду в певних координатах часу і простору.

Провідний принцип нормативного регулювання був чітко виражений ще християнською заповіддю – «не роби нічого іншому такого, що не бажаєш собі сам».

Соціальні норми виникли як спосіб управління справами суспільства та забезпечення узгоджених дій між його членами.

Соціальне нормативне регулювання здійснюється двома способами:

1. Встановлення заборон на дії, які визнаються небезпечними для суспільства та їхніх окремих членів. Зокрема, забороняється посягати на здоров'я інших людей, їхню власність, можливість розпоряджатися своїм майном, розпалювати національну та релігійну ворожнечу тощо.

2. Закріплення в загальнообов'язкових правилах – соціальних нормах – прав і обов'язків учасників відповідних відносин. У такому правилі обов'язково вказуються ті права, які мають учасники відносин, і їхні обов'язки щодо один одного й інших членів суспільства.

Завдячуючи соціальним нормам, у суспільстві створюється стабільність і порядок у відносинах між людьми та їхніми об'єднаннями. Обираючи той чи інший варіант поведінки, людина усвідомлює коло своїх прав і обов'язків для того, щоб стати учасником відповідних відносин.

Як уже неодноразово зазначалося, в юридичній літературі, найдієвішими регуляторами суспільних відносин є право та мораль. Занепад моралі не може не позначатися на появі дисфункцій правового розвитку в певних просторово-часових вимірах. Саме стабільність моральних норм, моральна «переконаність» суспільства, повага до усталених загальнолюдських канонів поведінки призводить до сприйняття становлення права, поваги до нього, до підвищення авторитета цього найдієвішого соціального феномена.

Право та мораль – регулятори суспільних відносин, які ніколи не характеризувалися «неподоланими» перешкодами або «кам'яними мурами» між собою. Грані між ними досить рухливі. Причому, як неодноразово зазначали вчені-правознавці, соціологи, філософи «мораль» швидкоплинно перетворюється на право в результаті глибоких соціальних криз, розладу тощо³.

Спробуємо проаналізувати чітку взаємозалежність і взаємоузгодженість соціальних регуляторів – елементів категорії «правовий досвід» саме на прикладі категорій права та моралі⁴.

Право є формою здійснення пануючої в суспільстві моралі. У той же час мораль визнає протиправну поведінку антисуспільною, антиморальною.

Норми моралі мають важливе значення як для правотворчої діяльності, так і для реалізації права: насамперед для процесу реалізації прав, свобод і законних інтересів людини. Правозастосовувач без можливості спиратися на моральні норми не може винести справедливе рішення⁵.

Мораль є важливим соціальним інститутом, вона становить сукупність принципів, поглядів, оцінок, переконань, що історично склались і розвиваються, та заснованих на них норм поведінки, що визначають і регулюють ставлення людей одне до одного, до суспільства, держави, сім'ї, колективу, навколишньої реальності. Головне в моралі – це уявлення про добро та зло.

В етичних явищах присутні два моменти: особистісний момент, що характеризує внутрішню свободу індивіда й самосвідому мотивацію поведінки та поза-особистісний момент – моральні погляди, уявлення, вдачу, норми людських відносин, що склалися у даній культурі, соціальній групі, спільноті, суспільстві. Перший належить до характеристики моралі, другий – моральності. Коли говорять про мораль соціальних груп, спільнот суспільства в цілому, йдеться по суті про моральність, тобто про групову й загальносоціальну вдачу, цінності, уявлення, відносини, норми, установлення. Мораль виступає як внутрішній саморегулятор поведінки індивіда, моральність – як зовнішній регулятор. Притому можливе поєднання та узгодження дії обох регуляторів⁶.

Характерна особливість моралі полягає в тому, що вона виражає внутрішню позицію індивіда, його вільне й самосвідоме рішення того, що є добро, зло, честь, гідність, справедливість у людських вчинках тощо⁷.

У моралі вирішальне значення має рівень елементарних вимог, імператив, схвалення, заповіді. Ядром їх є Христові заповіді-одкровення, що концентрують у коротких формулах цінності істинно духовної людяності.

Слід зазначити, що в суспільстві, в якому занепадає мораль, моральне «навантаження» лягає на інші соціальні регулятори, наприклад, на релігійні норми. Про це свідчать останні наукові публікації, конференції та методологічні семінари⁸.

Моральними правилами керуються люди за велінням власної совісті, розумінням свого морального обов'язку. На право, мораль та інші соціальні норми покладено соціальне завдання регулювати суспільні відносини. Регулятивна функція є головною функцією, оскільки мораль регулює поведінку людей у всіх без винятку сферах суспільного життя. Регулятивна сила моралі, як і будь-якої соціальної норми, полягає в тому, що в основу її вимог покладено певний обов'язок.

Вищезазначені функції моралі суттєво впливають на змістовну насиченість правових норм. Вони не можуть не позначатися на гармонії правових відносин, не відтворювати категорії добра, справедливості, гідності у певному суспільстві з відповідним рівнем цивілізованості. Саме занепад моралі у нашому суспільстві, зниження рівня не тільки правового, а й морального виховання молоді, призводить до появи таких ТV проєктів як «Вагітна в 16» (телеканал СТБ), що демонструє не тільки порушення загальнолюдських норм співжиття, але й багатьох норм діючого законодавства України. Це «сумний» приклад із соціально-правового досвіду, що, безумовно, негативно позначиться на моральних принципах сучасного правового розвитку.

Зменшення уваги суспільства, державницьких інституцій та структур, окремих посадовців до моралі як важливої сфери цивілізованого розвитку обов'язково призводить до того стану в законодавстві, який ми легко можемо спостерігати сьогодні в нашому суспільстві.

Сучасне право здебільшого сприймається, як: 1. Знаряддя для силового забезпечення, проведення певної політики; 2. Як засіб здійснення певних управлінських завдань; 3. Як веління держави.

За цих умов соціальне призначення права, функціонування правової системи зводяться виключно до регламентації суспільних відносин, що не залишає простору для автономного регулювання, ініціативної діяльності громадян та їхніх різноманітних об'єднань, у решті-решт – для реалізації невід'ємних прав і свобод людини.

Не слід зайвий раз констатувати, що це породжує масовий правовий нігілізм у суспільстві. За цих умов відбувається зростання кількості законів, що прямо не пов'язано із ефективністю правового регулювання, оскільки недоліки «поганого» законодавчого регулювання вирішуються за рахунок прийняття нових «кращих законів», а потім – ще «кращих».

У такий спосіб ми маємо значний правовий масив, який в цілому відповідає необхідним стандартам, але нині абсолютно не діючим у суспільстві і несприйнятим суспільною свідомістю.

Жодне явище не може підтримуватися, поважатися, цінуватися в суспільстві, якщо не виконує належним чином властивих йому функцій та суспільних завдань⁹.

На наш погляд, суттєве покращення ситуації з проблемою правореалізації, ефективністю правового регулювання, подоланням масового правового нігілізму пов'язане з процесом, який передбачає вивчення соціально-правового досвіду, забезпечення належної уваги та розвитку окремих соціальних регуляторів: норм моралі, релігійних норм, етичних, естетичних норм, можливо, деяких звичаєвих, зокрема, ділових узвичаєнь (останні мають важливе значення в умовах аккультурації та інтерференції правових системах сучасності).

У сучасній суспільній науці є обґрунтованим погляд на суспільство як на цілісний соціальний організм. «Іманентною і дуже важливою його властивістю є організованість, упорядкованість суспільних відносин, що утворюють соціальне життя, а отже, й об'єктивна необхідність їхнього соціального регулювання...»¹⁰. Порядок у суспільстві є необхідною умовою його нормальної життєдіяльності. Це врегульованість, стабільність, узгодженість всіх соціальних регуляторів, злагодженість відносин, певна гармонія в поведінці людей. Від рівня суспільного порядку залежить стан громадського й особистого спокою й безпеки; отже, порядок – це велике благо для суспільства й особи. Без належної уваги суспільства до перерахованих соціальних регуляторів, поваги до них окремих соціумів і індивідів, не можливо створити дієвий, ефективний, правовий захист прав, свобод і законних інтересів Людини.

Метою соціального регулювання є забезпечення певного рівня системності суспільства шляхом визначення меж свободи суб'єктів і закріплення їхніх обов'язків¹¹. Існування й розвиток соціального регулювання, його місце й функції в суспільному житті характеризуються певними закономірностями:

– кожне історично конкретне суспільство об'єктивно вимагає чітко визначених норм поведінки, інакше неминуче настануть негативні наслідки для соціальної системи – її неорганізованість. Норми, які відображають обсяг та інтенсивність соціального регулювання, залежать від вимог даної суспільної системи, від етапу розвитку суспільства, рівня його організованості, механізму взаємодії (зближення) з іншими правовими системами. Чим складніші суспільні відносини, чим більша необхідність їх узгодження, тим значнішими є такі норми;

– з розвитком нормативного регулювання суспільство усе більше звільняється від стихійно-природних елементів, усе більше пов'язується з потребою вираження й забезпечення об'єктивних соціальних інтересів у поведінці людей;

– з розвитком соціального життя відбуваються зміни якості регулювання, ускладнення, удосконалення регулятивних засобів, їх диференціація та інтеграція. Це визначає необхідність появи нових засобів соціального регулювання, тобто правових норм. Проте це не означає і не може означати нівелювання, зник-

нення, невиправданого в суспільстві занепаду інших соціальних поведінкових регуляторів. Отже, створюється свого роду система (архітектоніка) регулятивних механізмів.

Архітектоніка соціального регулювання багато в чому залежить від їх збалансованої взаємодії між собою. У такий спосіб пропонуємо в рамках толерантного наукового обговорення та дискутування визначити необхідно складовою правової політики держави ретельне вивчення категорії «соціально-правовий досвід», процес пов'язаний з розвитком усіх визнаних державою соціальних регуляторів (особливо моральних) з метою досконалішого, відповідного вимогам цивілізованого суспільства регулювання сучасних суспільних відносин¹². У зв'язку з цим хочемо нагадати, що однією з програмних цілей загальної теорії права є вироблення й аналіз відповідних терміно-понять¹³, правових конструкцій, дефініцій, а також аналіз їхнього співвідношення між собою, що може бути дієвим чинником удосконалення юридичної практики.

1. Смоленский М.Б. Теория государства и права. – М.: Изд. Торговая корпорация «Дашков и К»; Академцентр, 2012. – С. 309. **2.** Власов В.И., Власова Г.Б. Теория государства и права. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2012. – С. 138-140. **3.** Толкачова Н.С. Звичасве право: Навч. пос. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – С. 59. **4.** Малько А.В., Нырково В.В., Шундинов К.В. Теория государства и права. Элементарный курс. – М.: Кнорус, 2012. – С. 98-103. **5.** Протасов В.Н., Протасова Н.В. Лекции по общей теории права и теории государства. – М.: Издательский Дом «Городец», 2010. – С. 266. **6.** Толкачова Н.С. Цит. праця. – С. 37 та ін. **7.** Шемшученко Ю.С. Теоретичні засади права і культури // Право і культура: теорія і практика / Міжнародна наукова конференція. – К.: МП «Леся», 1997. – С. 4-5. **8.** Андрушишин Б.І., Бондаренко В.Д. Державно-церковні відносини: історія, сучасних стан та перспективи розвитку: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 387 с.; Див. матеріали методологічного семінару «Право – Християнство – Особа: аспекти взаємодії», який відбувся 15 грудня 2011 р. в Інституті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. **9.** Оніщенко Н.М., Пархоменко Н.М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи. – К.: Юридична думка, 2011. – С. 9-23. **10.** Алексеев С.С. Общая теория права. – М., 1981. – Т. 1. – С. 57. **11.** Старков О.В., Упоров И.В. Теория государства и права.– М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2012. – С. 98-100. **12.** Курс лекцій з питань законотворчості: Навч. пос. – К.: МП «Леся», 2011. – С. 65. **13.** Петражицкий Л.И. Теория права и государства и связи с теорией нравственности. – СПб.: Изд-во «Лань», 2000. – С. 203.